

РЕНЕСАНСНА МОДЕЛЬ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПАСТОРАЛІ У СВІТЛІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ІСТОРИЧНИЙ РАКУРС ПРОБЛЕМИ

Марина Щербина

*Дніпродзержинський державний технічний університет, вул. Дніпробудівська, 2, 51918, м.
Дніпродзержинськ, Україна*

Об'єктом уваги в статті є ренесансна модель західноєвропейської пасторалі. У статті простежено історичний ракурс пасторалі, починаючи з античної літератури й закінчуючи літературою XX ст. Автор статті звертає увагу на термінологічні синоніми пасторалі, з якими часто ототожнюють цей термін. Історія становлення й розвитку пасторалі багата оригінальними художніми здобудками й естетичними відкриттями.

Ключові слова: пастораль, пасторальна традиція, міфологічний мотив, алюзії, ремінісценції, locus amoenus, художній феномен.

Той факт, що пастораль суттєво вплинула на розвиток багатьох літературних жанрів, а в певні епохи навіть сформувала власну традицію (пасторальна традиція античності, пасторальна традиція Ренесансу) дає підставу говорити про масштабність феномену, а можливо, зараховувати його до таких явищ як міф, притча, історична література. Це свідчить про те, що науковий інтерес до пасторальності є цілком закономірним. Наявність достатнього дослідницького поля (художніх текстів, у яких тією чи іншою мірою є присутньою пасторальність), часта реактуалізація пасторальних топосів і культурних кодів у літературі модернізму й постмодернізму, поява нових методологічних підходів, які розширюють діапазон дослідницьких стратегій - все це дає підставу припускати, що сучасний літературознавчий дискурс про пастораль може бути захоплюючим і результативним.

Ще на початку XX ст. авторитетний дослідник пасторальної поезії й драми У Грег застерігав щодо приреченості будь-яких спроб дати вичерпне і всеохопне визначення пасторалі [1, с. 2]. За час, що пройшов з тих пір, до поля зору істориків і теоретиків літератури було залучено великий обсяг матеріалу багатомістової пасторальної традиції. На сьогодні проблемам пасторалі як у зарубіжному, так і у вітчизняному літературознавстві присвячено чимало робіт, які помітно відрізняються одна від одної за своїм характером і обсягом.

Пастораль належить до числа тих художніх феноменів, історія існування яких нараховує не одне сторіччя, а різновиди й модифікації настільки розмаїті, що проблема віднесення того або іншого літературного твору до числа явищ даного типу заводить дослідників у глухий кут. Породжена в надрах художньої свідомості й зведена на п'єдестал високої поезії завдяки зусиллям Теокрита й Вергілія, пастораль увійшла в літературний побут західноєвропейського культурного ареалу в період пізнього Середньовіччя і Відродження (анонімні автори пасторальних балад, Спенсер, Ф. Сідні, д'Юрфе, Шекспір, Лопе де Вега, Сервантес і ін.). У літературі Нового часу "престиж" пасторалі дещо знизився, а рамки класицистичної нормативності виявилися настільки твердими для філософської і сповненої духовною семантикою пасторальної поезики, що при збереженні більшості формальних ознак пастораль втратила, або майже втратила цілий ряд своїх іманентних ознак і сутнісних характеристик. Своєрідна "реабілітація" пасторальності припадає на кінець XVIII ст., а черговий сплеск письменницького інтересу до пасторальних топосів і мотивів, модифікованих у дусі часу, спостерігаємо в літературі пізнього модернізму (А. Мердок). Для читачів і навіть деяких критиків дотепер, як зауважує О. П. Зикова, пастораль "схожа на порцелянову статуєтку XVIII ст., чарівну, далеку від сучасного життя й зовсім непотрібну. Критика XVIII і XIX ст. не раз дорікала цьому жанрові за штучність, стереотипність й у тому, що йому бракує реалізму" [2, с. 3].

У сучасному науковому дискурсі доволі часто вживаються термінологічні синоніми "пасторалі", що інколи призводить до невинуватого ототожнення таких понять, як "пастораль", "буколіка", "еклога" та "ідилія". Гносеологічним підґрунтям такої тенденції є, безперечно, подібність тематики, мотивного ряду й основних топосів згаданих жанрів. Крім того, при розгляді проблеми генези пасторалі апелюючи до історичного досвіду всіх жанрових модифікацій, що актуалізують пасторальну семантику, є цілком виправданою.

Термін "пастораль" (від латинського *pastor* - "пастуший") вживається в широкому й вузькому значенні. У широкому значенні пастораль означає пов'язану з описом пастушого життя поезію всіх часів і народів. У вузькому значенні під пастораллю розуміється певний конкретно-історичний різновид пастушої поезії (XVI-XVII ст.). Тільки в цьому останньому значенні розглядатимемо пастораль у цій роботі. Зауважимо, що витoki пасторальної образності походять від мистецтва античності, зокрема від міфології, давньогрецької й давньоримської поезії (Мосх, Теокрит, Біон, Вергілій). Як слушно зазначає сучасна російська дослідниця Н. Т. Пахсар'ян, "найбільш значним міфологічним мотивом у пасторальній літературі різних епох являється, безсумнівно, міф про Золотий вік: як ніякий інший, він тісно пов'язаний з ностальгією - основною емоцією пасторалі" [3, с. 12-24].

Звернення до пасторалі - це, насамперед, створення якогось відділеного від цивілізованого світу замкненого простору, який живе за вимогами гармонії й природної краси. За виразом І. Хейзінги "Це ... бажана втеча, але не в дійсність, а в мрію" [4, с. 144]. Цікаві міркування, стосовно ескапізму пасторалі пропонує відомий російський культуролог Л. М. Баткін. На його думку, ставлення пасторалі до проблеми локалізації ідеального місця не було однаковим у різні історико-культурні епохи. Якщо для античності туга за втраченим раєм була джерелом численних ностальгічних ламентаций, то для ренесансної свідомості, яка хотіла втілити найсміливіші життєві проекти, міф про Золотий вік слугував стимулюючим креативним чинником. Аналізуючи пасторальний роман Я. Санадзаро, Л. М. Баткін пише: "Аркадія була ідеальним минулим і разом з

тим ідеальним майбутнім, спогадом і бажанням гармонії, але її істинно ренесансна суть полягала все-таки не в устремлінні до інших часів, а в спроможності міфотворче підносити сьогодення..." [5, с. 247].

Загальноприйнято, що батьком пасторалі, а точніше буколічної поезії, яку правомірно вважали її генетичною предтечею, був Теокрит - грецький поет III століття до н. е., житель острова Кіс, що біля берегів Малої Азії. Саме йому історія пасторалістики завдячує народженням ключових пасторальних топосів (наповнене особливою поетичністю життя на лоні природи далеко від цивілізації, поетизація недоторканої природи, пастуші змагання у виконанні пісень та гри на сопілці тощо). Коментатор відомої книги Й. Хейзінга, дослідник Д. Е. Харитонович, дає таке визначення буколічному жанру: "Буколічний (від грец. - "пастух") жанр (він же - пастораль, від лат. pastor - "пастух") - оспівування сільського життя, у першу чергу пастушого, що лине на лоні природи, вдалині від переваг цивілізації" [4, с. 216-413]. Саме Теокриту належить пріоритет у запровадженні цілої низки імен літературних персонажів - пастухів і пастушок (Дафніс, Корідон, Тірсіс, Дамотас (Дамон), Хлоя, Філіса (Філіда) та ін.), які надалі будуть перекочувувати з одного пасторального тексту в інший протягом двох наступних тисячоліть. Однак заради справедливості зазначимо, що славою й популярністю пастораль зобов'язана не своєму засновнику, а його послідовникам - римському поету Вергілію (79-19 рр. до н. е.) і давньогрецькому романісту Лонгу (приблизно I ст. до н. е.). "Буколіки" Вергілія (42-39 рр. до н. е.), написані під безпосереднім впливом Теокрита, привносять у художній простір пасторалі любовну тематику, що згодом виявиться домінуючою в романі "Дафніс і Хлоя" Лонга (II-III ст. н. е.). Оригінальне єднання ідилічності з авантюрними елементами збагачує пастораль, закладаючи досить ефективну лінію її подальшої еволюції.

В епоху Середньовіччя актуалізуються тільки деякі з пасторальних компонентів (алегоричне зображення пастуха як мудрого вчителя життя, образ прекрасної пастушки, яка зачаровує своєю чистотою й цнотливістю), а в парадигмі жанрів Середньовічної літератури пастораль у чистому вигляді практично не представлена. Зрозуміло, що в культурі Середньовіччя зароджується специфічна сакралізація ключового для пасторалі образу пастуха. У християнській (особливо західній) пасторальній традиції образ "пастуха" неодноразово ототожнювався із Христом — "добрим Пастирем" (зокрема, у Луїса Понсе де Леон лексема "Пастух" слугує одним із метафоричних імен Христа). Сакралізація образу пастуха відбувалася й на ґрунті різдвяних дійств. Органічно сполучаючись із християнською алегорико-символічною інтерпретацією (Христос - добрий Пастир) і збагачуючись біблійними алюзіями й ремінісценціями, семантика цього образу набуває особливого духовного забарвлення. Процес включення трансцендентних смислів до семантичного поля лексеми "пастух" в епоху середньовіччя розгортається в надрах релігійної християнської свідомості й "затверджується" у численних культурних ритуальних практиках (різдвяні дійства, літургійна драма тощо).

Лінія розвитку християнізованої пасторалі в Середні віки підживлювалась фольклорною традицією (пісні, пов'язані з весняно-літніми обрядами), а також такими жанрами куртуазної лірики, як пастурела, альба, блазон. Походження середньовічного жанру пастурелі пов'язане з творчістю прованського поета Маркабрюна (1149-1185). Починання Маркабрюна згодом були поглиблені та розвинуті Жаном Боделем (1165-1210) та мінезингерами Готфридом фон Найфеном (1200-1255), Освальдом фон Фолькен-штайном (1377-1455), італійськими поетами Гвідо Ковальканті (1250-1300), Франко Саккетті (1332-1400). Досвід пастурелі, який був органічно засвоєний ренесансною пасторалістикою, відчувається і у поезії "Королеви фей" Е. Спенсера, в "Бурі" У Шек-спіра, в "Сільському філософі" Гольдоні.

Найпоширенішою жанровою формою християнської пасторалі стає різдвяна ек-лога, популярність якої буде стабільною протягом наступних кількох століть. Натяк на пасторальну інтерпретацію Різдва містить в собі написана латинською мовою одинадцятьма еклогам Бокаччо, однак першою повноцінною розробкою теми й зразком для наслідування стала латинська еклога італійського ренесансного гуманіста Ф. Патріці "Народження Христа" (1460). Створюються й цілі цикли еклог, в основі яких - різні епізоди з життя Спасителя. Певну подібність до різдвяних еклог спостерігаємо також і в творі А. Джерардіні ("Святі еклоги", 1485).

У добу Відродження, інтелектуально-духовна атмосфера, якої просякнута особливим пієтетом до античності, звернення до пасторалі поступово стає однією з улюблених поетичних практик. Тож цілком природно, що пасторальність входить у якості важливого поетологічного компоненту в художню структуру різних жанрів (згадаємо, приміром, такі твори як "Аркадія" Саннадзаро, "Амето" Бокаччо, пасторальні еклоги Е. Спенсера, пасторальні романи Х. Монтемайора, Ф. Сідні, М. Сервантеса, д'Юрфе, а також численні пасторальні сцени у ренесансних любовно-авантюрних романах, комедіях і трагедіях). Акумулюючи художній досвід різних культурних традицій (античної та середньовічної) і збагачуючись елементами поезики інших жанрів, пастораль суттєво розширює коло улюблених тем і мотивів. Варто наголосити на великому значенні "Аркадії" Я. Саннадзаро (1480-1502) в історії європейської пасторалі. Будучи "найбільш славновісним і вірцевим твором пасторального жанру у всій ренесансній літературі" [5, с. 309]. "Аркадія" разом з тим виступає першим зразком прозометричного пасторального роману нового часу. Саннадзаро не просто відтворює все, що було створене буколічною літературою за її сімнадцятивікову історію, а організує по-новому матеріал, переводить буколічний код на мову ренесансної культури.

З XVI ст. починається теоретичне осмислення пасторалі (Дж. Віду "Поетика" (1527); Ю. Скалігер "Поетика" (1561); передмова й коментарі до виданого в 1579 р. "Пастушого календаря" Е. Спенсера, що належать критику й інтерпретаторові поеми, який приховується за ініціалами Е. К.). У другій половині XVII ст. пастораль перетворюється на об'єкт жвавих літературних суперечок: саме на цей період припадає її явна криза як форми, котра повністю вичерпала свої можливості, і перетворилась на літературну конвенцію, якій не вистачає життєздатності.

Втім, літератори-практики незрідка звертаються до поетологічних ресурсів пасторалі стики у пошуках як культурних кодів (locus amoenus як місце, де максимально повно розкриваються духовні, творчі і психологічні аспекти характерів персонажів), так і літературних конвенцій (поетизація образу гуманістичного побуту заміської вилі, "шляхетні пастухи", "вишукані пастушки", "приємне дозвілля" тощо). Дослідники, щоправда, по-різному оцінюють аксіологічну значимість

пасторальної модальності у творах барокових авторів. Так, Л. М. Баткін, приміром, пише: "У прециозному мистецтві бароко "пастуші" мотиви замикаються на умовно-книжковому, штучному, аристократичному, яке протиставлено брутальній реальності" [5, с. 247]. Натомість Н. Т. Пахсар'ян вважає: "Книжкові" пастухи д'Юрфе не більш умовні, ніж герої ренесансної "Аркадії": адже її автор не описував сільську повсякденність, а створював опоетизований образ гуманістичного побуту з його плідним інтелектуальним дозволям, естетизованим спілкуванням із природою, заміським (на віллі) існуванням. Виявляючи собою не тільки відзвук Ренесансу, але і його гігантське "склепіння", роман д'Юрфе враховує, звичайно, не тільки досвід Саннаццо, а, наприклад, навіть більшою мірою

- Х. де Монтемайора: але в порівнянні з останнім пастухи "Астреї" якраз менш аристократичні: це не знатні сеньйори та дами, а "шляхетні сільські жителі" [3, с. 12-24].

У XVIII столітті інтерес до пасторалі помітно зменшується, дещо пожвавлюючись появою пародій на кшталт "Вівчарського тижня" (1714) Дж. Гея. Втім остаточно він не вгасає, відчутно проступаючи в ранньопросвітницькій поезії (О. Поуп, Дж. Томсон, У Каупер), де концепт усамітненого споглядання набуває особливої духовної та смислової ваги [2, с. 62]. Новий сплеск актуалізації пасторальної поетики виникає наприкінці XVIII

- початку XIX ст. У Франції кінця XVIII ст. з'являється низка так званих русоїстських пасторальних романів ("Поль і Вірджині" Бернардена де Сен-П'єра, "Галатея" Флоріана та ін.), для яких характерне прагнення привнести у пасторальну тематику "реалії тогочасного сільського життя (або відлюдницького життя) на лоні природи", наповнення творів утопічними смислами, "проникливою емоційністю" [3, с. 12-24].

Зрозуміло, що пасторальність реалізується не лише в романній прозі, зокрема у пейзажних замальовках романтиків, але й у формі елегантних плачів - "Адонаїс" (1821) П. Б. Шеллі або "Тірсис" (1867) М. Арнольда, які є пасторальними за формою, але приземленими за духом, тобто позбавленими ідилічних умовностей і наближених до суворой сільської дійсності творів на кшталт "Вівчарського календаря" (1827) Дж. Клера. Відгомін колишньої популярності пасторалі відчувається і у художньому просторі ліричної поезії А. Шенье, О. Пушкіна, Ф. Містрала та ін.

У XX ст. письменники використовують переважно "жанрову пам'ять" пасторалі, незрідка орієнтуючись на іронічне акцентування невідповідності між її жанровими особливостями й змістом твору (наприклад, "Остання пастораль" Л. Адамовича, "Пастух і пастушка" В. Астаф'єва, "Пасторалі" Л. Арагона, "Пастораль XX сторіччя" Л. Костенко, "Пастораль доби пізнього сталінізму" М. Бородай, "Американська пастораль" Ф. Рота).

Але зазначимо, що в деяких творах сучасних авторів наявні форми пасторальної модальності. Так, зв'язок з ренесансною пасторальністю відчувається на проблемно-концептуальному рівні і на рівні розсіяних по тексту окремих компонентів поетики ренесансної пасторалі: система природних локусів ("Чарівна гора" (1924) Т. Манна), ансамблевий образ закоханих (за мотивами грецької класики "Дафніс і Хлоя" роман "Шум прибою" (1954) Ю. Місіма), неурбаністичний природний простір ("Приємне і блага" (1968) А. Мердок, "Снігова страна" (1948) Я. Кавабата). У цьому автори XX ст. продовжують традицію "натуралізації" пасторальної модальності, започатковану в постренесансній літературі XVIII-XIX ст. Але на відміну від пасторальної модальності, сформованої в лоні сентименталізму, у цих творах немає різкого протиставлення урбаністичної цивілізації та пасторального локусу, вони співіснують паралельно одна до одної.

Літературна пам'ять авторів сучасних романів містить і більш пізні (сентименталістські, локальні, романтичні та ін.) модифікації пасторальності ("заміська садиба"

- "Волхв" (1965) Д. Фаулза, сільська місцевість і повсякденний побут - "Приємне і блага" (1968) А. Мердок, "натуральний" пейзаж - "Шум прибою" (1954) Ю. Місіма та ін.).

Отже, історія становлення й розвитку пасторалі багата оригінальними художніми здобудками й естетичними відкриттями. Однак протягом століть функціональний статус і масштабність літературної пасторалі як художнього феномена так істотно змінювалися, що теоретичне осмислення пасторалістики сповнене особливої складності і ставить перед дослідниками низку завдань, розв'язання яких вимагає поєднання історико-літературних та теоретико-літературних аналітичних стратегій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Greg W.W. Pastoral Poetry and Pastoral Drama / W. W. Greg. - London, 1905*
2. *Зыкова Е. П. Пастораль в английской литературе XVIII века / Е. П. Зыкова. - М. : Наследие, 1999.*
3. *Пахсарьян Н. Т. Миф, пастораль, утопия : к вопросу о дифференциации и взаимодействии литературоведческих понятий / Н. Т. Пахсарьян // Миф. Пастораль. Утопия. Литература в системе культуры : материалы научного межрегионального семинара : сб. науч. трудов. - М. : МГОПУ, 1998.*
4. *Хейзинга И. Осень Средневековья : Исследование форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV веках во Франции и Нидерландах / И. Хейзинга. - М. : Наука, 1988.*
5. *Баткин Л. М. Зарождение новоевропейского понимания культуры в жанре ренесансной пасторали / Л. М. Баткин // Проблемы итальянской истории. - М., 1983.*

Стаття надійшла до редколегії 12.12.2010

Прийнята до друку 26.12.2010

THE RENAISSANCE MODEL OF WEST EUROPEAN PASTORAL IN THE LIGHT OF SCIENTIFIC RESEARCHES: HISTORICAL FORESHORTENING OF THE PROBLEM

Marina Scherbina

*Dniprodzerzhynsk State Technical University, 2, Dniprobidivska Str., Dniprodzerzhynsk,
51918, Ukraine*

The article deals with the Renaissance model of West European pastoral. The historical foreshortening of pastoral from the ancient literature to the XX century literature is traced in the article. The author of the article pays her attention to terminological synonyms of pastoral, this term identifies. The history of formation and progress of pastoral riches in original works of art and aesthetic disclosure.

Key words: pastoral, pastoral tradition, mythological motive, alusion, reminiscence, locus amoenus, artistic phenomenon.

РЕНЕССАНСНАЯ МОДЕЛЬ ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКОЙ ПАСТОРАЛИ В СВЕТЕ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ: ИСТОРИЧЕСКИЙ РАКУРС ПРОБЛЕМЫ

Марина Щербина

*Днепродзержинский государственный технический университет, ул. Днепробудовская, 2, г. Днепродзержинск,
51918, Украина*

Объектом внимания в статье является ренессансная модель западноевропейской пасторали. В статье исследован исторический ракурс пасторали, начиная с античной литературы и заканчивая литературой XX века. Автор статьи обращает внимание на терминологические синонимы пасторали, с которыми часто отождествляют этот термин. История становления и развития пасторали богата оригинальными художественными достижениями и эстетическими открытиями.

Ключевые слова: пастораль, пасторальная традиция, мифологический мотив, аллюзии, реминисценции, locus amoenus, художественный феномен.